

ACTA POLITOLOGICA

www.acpo.cz

INTERNETOVÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

2015 | Vol. 7 | No. 1 | ISSN 1803-8220

KRPEC, Oldřich (2015). Problémy současného politického systému: selhání aktérů nebo jejich racionální jednání? *Acta Politologica* 7, 1, 28-48. ISSN 1803-8220.

Tento článek podléhá autorským právům, kopírování a využívání jeho obsahu bez řádného odkazování na něj je považováno za plagiátorství a podléhá sankcím dle platné legislativy.

Internetový recenzovaný časopis vydává
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze,
Katedra politologie Institutu politologických studií

Problémy současného politického systému: selhání aktérů nebo jejich racionální jednání?

Oldřich Krpec¹

Abstract:

This study is a contribution to the discussion of democratic political system functioning. Text focuses on perceived problems of contemporary democratic system in processing satisfactory outputs consistent with a democratic ideal. The study presents political economy approach to this issue. The main goal is to offer possible answer to the question if presumed problems of political system are the outcome of failures of individual actors to behave rationally and predictably. Or are they rather determined by a number of discussed features of the system which to some extent shapes the logic of action of individual actors. The concepts used in the construction of simple model are costs of decision making, bounded rationality, role set, the approach of logic of collective action and for illustration of some features also the basics of game theory. The most important topics under discussion are the tensions between public and particular interests, efficiency of process and security of actors and costs of information and potential costs of rational ignorance.

Key words: *political system of contemporary democracy, economic analysis of politics, bounded rationality, role set, cost of decision making, prisoner dilemma*

Úvod

Tento text je příspěvkem do probíhající diskuze o problémech s fungováním politického systému v současných demokratických zemích. Přestože je formulován obecně, reaguje na řadu fenoménů, které jsou předmětem zájmu české odborné veřejnosti. Na problém klesající důvěry v politický systém a participace občanů upozorňuje Lukáš Linek [2013]. Kritiku současného převažujícího pojetí politiky prezentuje Petr Fiala [2010]. Na řadu problémů fungování českých politických stran se zaměřují Vít Hloušek a Luboš Kopeček [2014] a Vlastimil Havlík s Vitem Hlouškem [2013], stejní autoři upozorňují na vládní nestabilitu a opakovaný výskyt nepolitických vlád [Hloušek, Kopeček 2012]. Otázku vyprázdnění klíčových hodnotových konceptů demokracie otevírá Petr Drulák [2012]. Na propojení politických stran a partikulárních ekonomických zájmových skupin upozorňuje řada autorů [např. Dvořáková 2012; Kopecký, Mair 2012; Klíma 2013]. Konkrétní představy o řešení některých problémů na úrovni fungování politického režimu představuje Michal Kubát [2013].

Domníváme se, že současná česká politologická diskuze je poměrně komplexní a má solidní odbornou úroveň. Náš příspěvek má ambici představit konkrétní interpretaci fungování současného politického systému, přímo zaměřenou na vybrané problémy jejího fungování. Tato interpretace je syntézou několika konceptů ekonomické teorie demokracie

¹ Mgr. et Mgr. Oldřich Krpec, Ph. D. působí jako odborný asistent na katedře Mezinárodních vztahů a evropských studií FSS MU, Joštova 10, Brno 602 00. Kontakt: krpec@fss.muni.cz.

a sociologických konceptů, jejichž jednotícím prvkem je metodologická perspektiva individualizmu a racionálního aktérství. Přestože se jedná o koncepty odborné veřejnosti nepochybně dobře známé, domníváme se, že má smysl upozornit na jejich solidní interpretační a explanační potenciál právě v souvislosti s aktuální diskuzí problematiky fungování politického systému. Jsme si vědomi toho, že výchozí předpoklady (tj. perspektiva individuálně-racionálního jednání) tohoto přístupu jsou značně redukcionistické. Přesto doufáme, že takováto interpretace vybraných problémů politického systému může pro zastánce alternativních přístupů (těch vycházejících z jiných předpokladů – ať již s analytickou ambicí nebo normativního charakteru) představovat zajímavý příspěvek do diskuze.

Základní teze, se kterou pracujeme v tomto textu, považuje *problémy ve fungování politického systému za racionální a logický důsledek jeho vnitřního nastavení a zároveň charakteru moderní společnosti², ve které se realizují jeho procesy i výstupy*. Platnost tohoto tvrzení závisí na přijatelnosti uvedených výchozích předpokladů a jeho interpretační potenciál na reprezentativnosti vybraných konceptů z této perspektivy vycházejících.

Koncepty, které budou v této diskuzi využity, jsou problém *rozhodovacích a transakčních nákladů; omezená racionalita; logika kolektivní akce a racionální ignorace*. Určité dílčí závěry budou demonstrovány na jednoduchém příkladu *vězňova dilematu (teorie her)*. Řada úvah obsažených v textu je inspirována sociologickým konceptem *sady rolí* a jeho jednoduchou aplikací oddělením privátního a veřejného jednání aktérů, kterým ekonomickou teorii politiky doplňujeme.

Logiku fungování demokratického politického systému lze podle nás v některých jeho významných aspektech užitečně charakterizovat řadou napětí mezi sociálně optimálními/racionálními výsledky a tendencemi individuálně racionálního jednání (viz Tabulka 1).

Postup v rámci tohoto textu je následující:

- zmíníme některé problémy, které jsou považovány za typické příklady neuspokojivého fungování demokratického politického systému. Diskutovat budeme nesoulad mezi tím, co je od systému tradičně očekáváno (realizace veřejného zájmu v prostředí stability, legitimacy a předvídatelnosti, které umožňuje efektivní produkci preferovaných veřejných i soukromých statků: tj. demokratický ideál) a jeho reálným fungováním;
- následně se pokusíme o interpretaci fungování současného politického systému využitím uvedených konceptů;
- na základě aplikace vybraných konceptů pro diskuzi fungování demokratického politického systému se pokusíme o interpretaci problematických momentů jako nikoli individuálních či skupinových selhání, ale (v prezentované perspektivě) racionálních a logických důsledků vnitřní logiky fungování systému.

² Moderní společnost máme v zásadě na mysli „moderní“ v sociologickém a ekonomickém smyslu: komplexní, heterogenní, s formálními skupinami, s pokročilou specializací a dělbou práce. Rezervovanost k etosu emancipaci člověka, technickému a sociálnímu pokroku či pozitivní vědě, které se v některých částech textu zběžně dotkneme má blízko i k některým vymezením postmoderní společnosti [viz Keller 2004].

Tabulka 1: Vybrané koncepty a související napětí ve společnosti

Koncept	Významné napětí v moderní demokratické společnosti
Rozhodovací/transakční náklady ¹	Efektivita rozhodování a vládnutí vs. jistota jednotlivých subjektů, že jejich zájmy nebudou opominuty.
Omezená racionalita ²	Informované a uvážené rozhodování a řízení společnosti vs. náklady na opatření a analýzu informací potřebných pro efektivní kontrolu politického procesu.
Logika kolektivní akce ³	Celospolečenský zájem (slabá intenzita zájmu, konsenzuálnost) a partikulární zájem (intenzivní, ale kontroverzní zájmy).
Věžňovo dilema ⁴	Spolupráce všech subjektů při péči o veřejné dobro vs. individuálně racionální, ale nekooperativní jednání jednotlivců.
Sada rolí ⁵	Privátní – rozhodování o užití soukromých zdrojů k uspokojování potřeb Vs. veřejné – kolektivní rozhodování o využití zdrojů společnosti k uspokojení potřeb v souladu s celospolečenským zájmem.

Zdroj: Autor.

Poznámky:

¹ V souvislosti s demokratickým politickým systémem typicky James Buchanan a Gordon Tullock [1962: 97-117].

² Koncept představil a uvedl do studia problematiky Herbert Simon [1957] dále pak Rubinstein [1998: 10,41 a n.] nebo Gigerencer a Selten [2001: 15-19].

³ Koncept a celý odpovídající směr sociálněvědního výzkumu vychází z díla Mancura Olsona [Olson 1965].

⁴ Pro aplikaci v oblasti ekonomické teorie politiky například Mueller [2003: 9-14].

⁵ Koncept sady rolí do sociálních věd uvedl Robert Merton [1996: 113-122].

Identifikace problémů: reflexe fungování současného demokratického politického systému

Stručná *charakteristika systému* zaměřená na předpokládané problematické rysy je založena na reflexi instrumentů, které má suverén – lid – k dispozici a to v daném časovém a geografickém kontextu. Hlavními prvky jsou všeobecné rovné volební právo a vysoká úroveň reálné politické svobody. Dále hraje roli široký svobodný přístup k informacím prostřednictvím vyspělých informačních technologií. Aktuálním geograficko-historickým kontextem je situace demokratického míru a (bez ohledu na cyklické výkyvy) obecně vysoká míra prosperity. To vše doplněno (v prostoru kontinentální Evropy) o reálný stát blahobytu s vysokou úrovní garantovaných sociálních jistot a relativně nízkých sociálních rozdílů. Přes tyto objektivně velmi příznivé podmínky pro rozvoj společnosti a její politické dimenze tvrdíme, že právě v popsané situaci jsou více než jindy patrná omezení demokratického systému jako systému komunikace, koordinace a kolektivního rozhodování.

Jaký je charakter těchto omezení? Máme za to, že *akt politické volby* (v zastupitelské demokracii v daném kontextu) je značně *omezený komunikační prostředek*. Vzbuzuje dojem velmi malého vlivu na výsledek pro jednotlivé členy konstituencí. To vede k modifikaci chování aktérů vůči (níže vymezenému) „demokratickému ideálu“ *informované diskuze* organizované za účelem realizace *veřejného dobra*.

Modifikaci chování aktérů předpokládáme jak u *rozhodovatelů* (politická reprezentace: legislativa, vláda), tak u těch kdo delegují moc a jsou zároveň *adresáty* politik (voliči, sociální a zájmové skupiny). Na straně rozhodovatelů předpokládáme řadu specifických

rysů jejich jednání v souvislosti s veřejnými rozpočty. Obecně taktiku poskytování *adresných* a *koncentrovaných* benefitů na straně *výdajů* vytvářejícími *anonymní* a *rozptýlené* náklady díky preferované strategii získávání *příjmů*. Důsledkem je nutné přetržení vazby mezi benefity a náklady. Kdykoliv dojde k požadavku „reformní agendy“ reagující na některé problematické důsledky (viz níže) narazí právě na adresnost a koncentrovanost potenciálních ztrát ve vztahu k anonymitě a rozptýlenosti zisků z reformy. Reforma má proto obecně malou šanci na úspěch.

Na straně *adresátů* je jejich jednání ovlivněno řadou faktorů, v důsledku čehož je jejich jednání odlišné od toho, které bychom očekávali při respektování ideálu sledování veřejného dobra. Významnou roli hraje obecně pocit, že lze získat *konkrétní* a úzce zaměřené *benefity* a přitom *přenést* jejich *náklady* na ostatní. Respektive alespoň neplatit v plném rozsahu (solidarita a rozprostření nákladů v rámci společnosti) a/nebo ne hned (současná spotřeba krytá z budoucích příjmů – půjčka). V systému tak jak bude dále popsán je posilována motivace dovolávat se *zvláštního zřetele* a zároveň naznačuje důvody, proč je tato strategie účinná. Aktéři se úspěšně snaží prezentovat svá vlastní specifika, ať už jde o mimořádnost spočívající v jejich zvláštním postavení či společenské užitečnosti. Argumentují, že by měli být vyjmuti z nesení nákladů a/nebo by měli mít větší podíl na benefitech. Typický je postoj „*ne na mém dvorku*“. Mnohé aktivity a projekty generující veřejné dobro (*public good*) ale spojené s rovnoměrně rozloženými náklady pro konkrétní subjekty jsou odmítány či vetovány – a to, i pokud celospolečenský užitek převyšuje souhrn nákladů (ke kompenzácím dochází zřídka, mnohdy s poukazem na nezahrnutí veškerých nákladů). Projekty, jejichž přínos nemusí být sporný, nechť jsou realizovány jinde – benefity tak budou dostupné bez nutnosti nést přímé (a případně nepřímé) náklady. Obvyklá je přitom *všeobecná principiální podpora* obecným koncepcím. Avšak z důvodu deklarovaného *specifika* konkrétního aktéra bývá odmítána jejich realizace *ted' a tady*. V těchto souvislostech nemluvíme jen či typicky o aktérech ohrožených, slabých.

Lze diskutovat o tom, zda v důsledku výše naznačených „modifikací“ demokratického politického hlasování, nedochází k redukci demokracie na něco, co lze zjednodušeně označit jako právo vyjádřit *neinformovaný nesouhlas*. Na straně adresátů jde tedy o realizaci práva apriorního odmítnutí jakékoliv změny oproti danému stavu – respektive každé, která není výsledkem vlastního lobbingu.

Na straně tvůrců politik je ve výstupech jejich činností rovněž pozorovatelná obecná tendence. Tou je tendence k růstu podílu státu (veřejných výdajů), tj. politického přerozdělování na celkovém hospodářském produktu. Zmiňujeme tuto skutečnost v souvislosti s diskuzí o racionálnosti výstupů politického systému interpretovaných jako důsledky logiky jeho fungování. Je vhodné upozornit navíc na problematiku povinných výdajů státu. Nejen růst podílu veřejných prostředků, ale také jeho nerevokovatelnost a stálost jsou hodnotami, do nichž jsou aktéři ochotni investovat značné prostředky.

Mezi typické rysy fungování systému tak řadíme na jedné straně obtížnost prosazení jakékoliv reformy i přesto, že se na jejich obecných cílech a obecném mechanismu její realizace potenciálně shodne velká většina subjektů [Noll 1999; Munro 1999: 220]. Na straně druhé balíčky vzájemných benefitů a kompenzací pro konkrétní skupiny a obvody, které umožňují projít návrhům, které naopak většinou podporu zjevně nemají. Jde o případy, kdy jsou návrhy, jednotlivě neprůchodné, schváleny většinovým hlasováním tehdy, kdy každý reprezentant něco konkrétního pro své voliče získá v rámci pečlivě vyváženého kompromisu. Přepokládáme, že konkrétní benefit pro určitou skupinu je reprezentantem vůči

zastupované skupině aktivně vykazován – o náklady spojené s realizací konkrétních zájmů ostatních jsou komunikovány o poznání méně (*log-rolling*).

Vymezení ideálu demokracie

Než začneme aplikovat jednotlivé zvolené koncepty, je třeba stručně vymežit to, co v textu pokládáme za *ideál* většinové, pluralitní, zastupitelské *demokracie* [viz např. Thomson 1940; O'Brien 1972]. Jak takový ideál³ pro potřeby tohoto textu vypadá, s jakým obdobím si ho asociujeme a jak pravděpodobné je, že může být dosažen? Idea zastupitelské demokracie je podle našeho soudu historicky spojena s obdobím volebního práva „bílého majetného muže“ – Británie, Spojené státy či Austrálie 19. století. V takovém kontextu předpokládáme, že systém mohl fungovat tak, jak bylo zamýšleno – se značnou úspěšností intermedoval a realizoval zájmy aktérů prostřednictvím veřejného rozhodování. Význam majetku bude ještě zmíněn. Omezení dle rasy/etnicity má v této souvislosti význam, pokud jde o omezení množství politicky aktivních subjektů, ale i pokud jde o homogenost skupiny, pokud jde o společné zájmy a hodnoty i co se týče vztahové roviny „my vs. oni“. V tomto období lze hovořit o étosu budování moderního národního státu a „emancipace člověka“. Zde máme na mysli fascinaci průmyslovou revolucí, pokrokem v technice, která umožnila bezprecedentní nárůst spotřeby a životní úrovně efektivním podmaněním přírody. S tím souvisí zpochybnění teologického řádu a následná ambice ovládat a řídit společnost tak jak se to dařilo s přírodou (pokrok jako proces i cíl, vědecký pozitivismus). Výrazem toho je pak normativní teoretická fikce společenské smlouvy a ambice konstrukce ústavních smluv a systému politických institucí dle poznatků politických věd. Politické diskuze se účastnili zastánci jednotlivých pozic s cílem přesvědčit ostatní o správnosti jejich pozice a v důsledku možnosti zvolit společensky optimální řešení, nebo reprezentanti společenských skupin o realizaci jejich zájmů politickým procesem. V takovém případě politický systém artikuluje, agreguje, zprostředkovává a (v rámci politických výstupů) případně realizuje zájmy.

Aplikace vybraných konceptů

V předchozí části jsme vymezili řadu problémů, o kterých pro potřeby tohoto textu předpokládáme, že jsou v reálném fungování současných demokracií přítomné. Rovněž jsme vymezili ideál zastupitelské demokracie, vůči které zmíněné problémové momenty vztahujeme. V následující části se pokusíme o interpretaci základních prvků konstatované disfunkce za pomoci vytipovaných teoretických konceptů.

Náklady rozhodování/transakční náklady⁴ v moderní demokracii (napětí efektivita vs. jistota)

³ Ideálem nemáme na mysli ideální typ, ale normativní označení varianty demokracie v tom smyslu, že takto funguje či fungovala správně, plně kompatibilně s ideou, jejíž je realizací. Zdůrazňujeme, že se zaměřujeme na fungování demokracie – na politický proces. Pokud jde o výsledky, ty podléhají historicky, sociálně a především politicky determinovaným interpretacím a při rozšířené (obecné) aplikaci kritérií nemusejí považovat politický systém, který je optimálním z hlediska procesu za vyhovující aktuálním kritériím demokracie (např. absence všeobecného volebního práva).

⁴ Srov. např. [North 1990; Majopne 2001; Holler, Napel 2007: 220-234].

Náklady rozhodnutí zahrnují čas a energii spojenou s prosazením konkrétní alternativy volby v rámci rozhodovacího systému. Jde typicky o formulaci a analýzu možných alternativ, přesvědčování ostatních aktérů o vhodnosti volby konkrétní alternativy ale také o náklady obětované příležitosti nezvolením jiné, potenciálně rovněž zajímavé možnosti. Takové náklady přesvědčování, kompromisů a protislužeb mohou být značné, v moderní společnosti často reálně téměř neúnosné. Demokratický rozhodovací systém právě v souvislosti s tímto problémem prošel zásadním vývojem. Míru nákladnosti rozhodnutí z hlediska obtížnosti rozhodovacího procesu můžeme znázornit na kontinuu.

Tabulka 2: Modely rozhodování, veřejné a soukromé náklady

Systém dle nákladů rozhodování	Rozhodovatelé	Podmínky přijetí rozhodnutí	Transakční/ rozhodovací náklady	Kontrola jednotlivého člena konstituce ¹
Plebiscitní demokracie	Potenciálně celá konstituce – možnost kvora pro závaznost	Konsenzus	Extrémně vysoké	Absolutní – veta
		Kvalifikovaná většina	Velmi vysoké	Vliv
		Prostá většina	Vysoké	Malý vliv
Zastupitelská demokracie	Reprezentanti	Konsenzus	Velmi vysoké	Absolutní – veta
		Kvalifikovaná většina	Vysoké	Malý vliv
		Prostá většina	Únosné	Velmi malý vliv
Korporativismus	Zástupci privilegovaných skupin	Kompromis v rámci tělesa	Relativně nízké	Podle postavení v privilegovaných skupinách relativně malý či žádný
Autoritářský systém	Vůdce	Libovůle	Minimální	Žádná

Zdroj: Autor.

Poznámky:

¹ V tomto textu soubor voličů, kteří rozhodují (plebiscit) nebo volí své reprezentanty (reprezentativní demokracie). Suverén, kterému jsou volení politici odpovědní, a jejichž zájmy (zastupitelská demokracie) realizují.

Jeho výchozím bodem je *referendum s vyžadovanou jednohlasností*. Pokud může každý aktér vetovat dané rozhodnutí, je riziko přijetí rozhodnutí nezohledňující jeho zájmy (typicky riziko přijetí alternativy, která je s nimi v rozporu) nulové.⁵ Cenou je však právě obrovská výše nákladů s takovým rozhodováním spojená [srov. Buchanan, Tullock 1962: 85-95]. Snižování nákladů rozhodování je možné typicky dvěma cestami. Prvním řešením je snížení počtu rozhodovatelů (zastupitelská demokracie), druhou metodou je snížení počtu těch, kteří musí s danou alternativou rozhodnutí pro její přijetí souhlasit (většinová demokracie).⁶ Od zmíněného referenda a konsenzu (maximální jistota/bezpečí – minimální efektivita) došel proces snižování nákladů rozhodnutí až ke zpravodajům výborů a formálnímu (předjednanému) hlasování s tuhou stranickou disciplínou. Samu existenci politických stran je možné chápat (kromě jejich dalších funkcí) jako jeden z projevů strukturování komplexního sociálního prostředí v politické oblasti – jeho zpřehlednění a zvýšení efektivity různých politických činností.

⁵ Srov. např. [Mueller 2003: 67-72; Brennan, Lomasky 1993: 124 a.n.].

⁶ Srov. [Buchanan, Tullock 1962: 131 a.n.; Mueller 2003: 76-79; Buchanan, Congleton 1998: 15-26].

Přesto všechno mohou být náklady rozhodnutí stále nepřijatelně vysoké – ani přes existenci konsolidovaného systému stran s tuhou vnitřní disciplínou nemusí být rozhodnutí dosaženo. Křehká rovnováha předběžné dohody stran se může okamžitě zhroutit, pokud některý z legislativců nazná, že užitečnost posílení efektivity rozhodování v daném případě nepřevyšuje rizika (např. potenciální ohrožení vitálních zájmů). Dohodu proto poruší, transakční náklady vzrostou, pravděpodobnost dosažení rozhodnutí se sníží. Konkrétní poslanec, ale i každý další člen sněmovny i politické strany však má vyšší míru jistoty, že nebude přijato takové rozhodnutí, které je v rozporu s jeho zájmy. Neustálé lavírování a vyvažování mezi zmíněnými hodnotami (jistota vs. efektivita) je však v dané optice racionálním jednáním aktérů. Jde o logickou reakci subjektů na potenciálně značné náklady obětovaných příležitostí v současné společnosti, kdy řada záležitostí vyžaduje podrobnou expertní analýzu. Než je možné usoudit, jak velké budou obětované příležitosti a nakolik se daná alternativa shoduje či liší od zájmů konkrétního aktéra, je pro mnohé vhodnější ztížit zvýšením rozhodovacích nákladů možnost přijetí rozhodnutí. Komplikovanost řešených otázek tak sama vytváří tlak jak na další zvyšování efektivity rozhodování, tak na opatrnost subjektů a snahu dosáhnout větší míry záruk [srov. Buchanan, Tullock 1962: 147 a násl.]. Náklady rozhodnutí proto pomáhají pochopit zdánlivě protichůdné tendence. Typicky prosazování agendy „bokem“, při informování minima aktérů a automatické zvedání rukou pro návrhy, o jejichž obsahu mají rozhodovatelé jen minimální povědomí. Zároveň pomáhá pochopit také obavy ze změn, setrvačnost jednání nebo zásadové ideové proklamace a obstrukční jednání politiků [srov. např. Brennan, Lomasky 1993: 19-31, 74 a n.].

Logika kolektivní akce v moderní demokracii (napětí celospolečenský vs. partikulární zájem)

Koncept logiky kolektivní akce předpokládá, že proces zprostředkování a realizace zájmů je vychýlen ve prospěch úzkých a organizovaných zájmových skupin [Olson 1965: 9-15; Pardo, Schwartz 2007: 121-141]. V procesu zprostředkování zájmů jde podle nás o střet skutečně veřejných ale jen slabých „zájmů“ a problematicky „veřejných“, ale intenzivních zájmů.

Tabulka 3: Konsensuální a partikulární zájmy

Veřejný „zájem“	„Veřejný“ zájem
Široký a obecný – proto konsensuální a demokraticky legitimní. ¹	Konkrétní a úzce zaměřený – potenciálně konfliktní.
Plytké, poskytují potenciálně nízký užitek – pro aktéry „nezajímavé“.	Pro subjekty je realizace zásadní – jsou ale partikulární.
Malá ochota k vyčlenění soukromých zdrojů na jejich realizaci – realizace je ale možná transparentně prostřednictvím demokratického systému.	Subjekty investují velké množství svých zdrojů – realizace je ale prostřednictvím demokratického systému jen velmi obtížná – realizují se proto často mimo systém demokratické kontroly.

Zdroj: Autor.

Poznámky:

¹ Je samozřejmě legitimní otázkou, zda něco jako veřejný zájem skutečně existuje. Lze k této kategorii přistupovat v moderní společnosti jako ke kategorii reziduální. S tímto vnímáním není naše úvaha v rozporu. Přikláníme se ale k tomu, že veřejný zájem předpokládá demokratická idea, tento pojem má legitimizační, a symbolický potenciál a minimálně je používána jako argument v politickém procesu či politikách.

Na jedné straně jsou zde *obecné zájmy*, které představují *konsensuální* základ. Nic jiného totiž neprojde transparentním procesem agregace a zprostředkování v moderním demokratickém systému. Jde tak vpravdě o *veřejný zájem* – tj. existuje na něm celospolečenská shoda. Jeho míra obecnosti však zpravidla vylučuje, aby se jednalo o intenzivní *zájem*. Může jít o nespornou symbolickou kategorii či cíl (např. shoda na celo-národních zájmech: bezpečnost, demokracie, prosperita), který se stává až v procesu hledání konkrétních nástrojů k jeho realizaci zajímavým tj. *zájmem*. V procesu takové konkretizace se však začíná stávat jak *zajímavým* tak zároveň i nutně *sporným* – stávají se vedle absolutního nárůstu užítka zřejmými i relativní změny užítka.

Na druhé straně zde máme úzce zaměřené, cílené a aktivně organizované úsilí spojené zřetelně s partikulárními užítky [Olson 1965: 53-57]. Zvláštní kategorií takového úsilí je snaha o dosažení partikulárních cílů – tj. *zájmů*, která požaduje asistenci ostatních členů společnosti (proteccionismus, ochrana citlivých a dotčených skupin...) při jejich dosahování. Tím se dostává z politicky málo relevantní *soukromé* oblasti do samého jádra sféry *politické*. V této souvislosti jde o realizaci konkrétních zájmů za využití veřejných prostředků a je u nich zúčastněnými subjekty deklarován veřejný rozměr. Máme na mysli celou škálu pokusů o mobilizaci veřejných zdrojů k podpoře zájmů konkrétních skupin (viz dále) ale i problematiku fungování tzv. *občanské společnosti*.⁷

Racionální ignorace⁸ v moderní demokracii (napětí mezi náklady informace a příležitosti)

Proč je proces prosazování a realizace zájmů *vychýlen* ve prospěch partikulárních zájmů? Prvním z řady důvodů je problematika sledování jednání velkého množství aktérů využívajících řady kanálů v komplexní moderní společnosti. Jak velké úsilí by musel konkrétní aktér věnovat shromažďování a analýze informací o jednání ostatních subjektů usilujících o využití veřejných zdrojů k realizaci vlastních cílů [srov. Buchanan, Congleton 1998: 206-219]? Potenciální zisk z účinného lobbingu je velký. Jen malá skupina si totiž rozděluje benefity na úkor neorganizované masy. Zároveň je vysoká i motivace organizovat se a vyčlenit soukromé prostředky pro lobbing [srov. Olson 1965: 111-124, 137-141; Rowley 2004:118-129]. Motivace bránit se takovému jednání je však malá. Potenciální benefit spočívá v zamezení soukromým nákladům konkrétního aktéra, které by vznikly v souvislosti s realizací partikulárního zájmu lobbyistů. Pro kteréhokoliv příslušníka heterogenní a neorganizované masy (spotřebitelé, daňoví poplatníci, ...) je takový náklad poměrně malý, zvláště ve srovnání se zdroji, které by musel vynaložit na sledování takových aktivit a svou obranu [srov. Olson 1965: 60-65, 165-168]. Stejně nízká je potom logicky i tendence organizovat se na ochranu svých zájmů. Mnohem zajímavější je z tohoto pohledu aktivní prosazování vlastních partikulárních zájmů a to případně i s pomocí veřejné asistence (taktika deklarování jejich veřejného rozměru).

⁷ Nakolik je tzv. občanská společnost „nestátní“ je li z drtivé míry financována (v našem prostředí na rozdíl např. od anglosaského světa) prostřednictvím státního mechanismu daní a výdajů z veřejných rozpočtů?

⁸ V námi sledovaném kontextu [Buchanan, Tullock 1962: 201 a n.; Rowley 2004: 284-286; Caplan 2007: 94 a n., 142 a n.].

Tabulka 4: Skupiny ve vztahu k prosazení jimi preferované alternativy rozhodnutí.

Úzké a zaměřené skupiny	Široké a heterogenní skupiny
Motivace vysoká, ochota vydělovat zdroje.	Nízká motivace, neochota vydělit zdroje.
Úspěch při aktivním dosahování partikulárních zájmů i s využitím veřejných prostředků.	Nízká efektivita při bránění se realizaci partikulárních zájmů za využití veřejných prostředků.
Jednotliví aktéři jsou sami členy širokých a heterogenních skupin, na jejichž úkor jsou realizovány partikulární zájmy lobbisty...	Jednotliví aktéři jsou sami často členy úzkých lobbistických skupin realizujících partikulární zájmy s využitím veřejných prostředků...

Zdroj: Autor.

Pokud hovoříme o procesu *intermediace* zájmů který probíhá *mimo demokratický politický systém* (tj. mimo systém demokratické politické kontroly), máme na mysli především přímé působení zájmových skupin na byrokratický aparát státní správy.

Úředník je konfrontován se složitou a expertní agendou, které rozumí jen málokdo mimo sféru jeho působnosti. Pokud má například vytvořit koncepční dokument, může vyjít z materiálu zpracovaného zájmovou skupinou působící v dané oblasti. Profesionálně vypracovaný materiál mu přinejmenším ulehčí práci. Proces, ve kterém je do pracovního návrhu politiky inkorporována vize zúčastněného subjektu může a často bývá označen za konzultaci s dotčenými subjekty. K tomuto dochází v prostředí, kde málokdo sleduje procesy mimo oblast svého partikulárního zájmu. Naopak dotčená skupina, která s úředníkem „konzultuje“ je dokonale informovaná a aktivní. Vzhledem k ignoraci většiny – tj. ponechání prostoru pro tyto aktivity – je takový postup voleného úředníka-politika či jmenovaného úředníka-profesionála paradoxně v souladu s požadavkem dosahovat konsenzu zúčastněných. Politici a úředníci (zangažovaní na politickém úspěchu svých volených nadřízených), péčí o dosahování takového „společenského konsenzu“ získávají nejen podporu skupin, kterým vyhoví, ale možná i politické body u neangažované většiny. Smír je považován za významnou společenskou hodnotu, a schopnost dosahovat jej i za politickou ctnost. Z hlediska volebního výsledku tak vyhovění zájmovým skupinám neznamena žádnou ztrátu (pokud jde o masu) a naopak vede k jasnému zisku (pokud jde o úzkou skupinu) [Olson 1965 148-153; Downs 1957].

Je však třeba zdůraznit, že taková logika fungování procesu zprostředkování zájmů je v rozporu s demokratickou ideou většinového informovaného souhlasu s realizovanou alternativou. Prosazeny jsou totiž koncepce, které nemají většinovou podporu a děje se tomu tak mnohdy mimo demokraticky kontrolovatelný politický proces. Navíc jsou touto logikou fungování systému dále stimulovány přesvědčovací a nátlakové aktivity zájmových skupin v oblasti administrativně-byrokratického aparátu. Tato sféra nátlaku se profesionalizuje, angažují se v ní špičkové kádry. Jejich organizačně a expertně mimořádně náročné aktivity však neslouží absolutnímu nárůstu užitku ve společnosti a jedná se tak (z celospolečenského hlediska) o relativně málo produktivní aktivity [Rowley, Tollison, Tullock 1988: 15 a n.; 51 a n.]. To však neznamena, že by kdokoliv v popsaném scénáři jednal nutně iracionálně či v rozporu s přirozenou logikou systému tak jak jej představuje náš jednoduchý model. Úředník si (přinejmenším) zjednoduší práci, zájmová skupina dosáhne jasného nárůstu užitku svých členů, profesionální lobbisté získají vliv a prestiž. Netratí však ani každý jednotlivý člen široké heterogenní skupiny, který vyznává strategii *racionální ignorace*⁹ – pečuje o vlastní

⁹ Srovnej [Mueller 2003: 304; Rubinstein 1998: 7-10].

zájmy a předpokládá, že kontrolní mechanismy demokratického systému se postarají o to, aby jeho ztráty spojené s aktivitou nátlakových skupin, jichž není členem, byly snesitelné.

I v případě jevů, jako jsou klientské vazby a protislužby, či propojení byrokratického aparátu s politikou a businesssem, jde zřejmě opět o logický důsledek nastavení a běžného fungování systému. Překonání logiky kolektivní akce by vyžadovalo *zorganizování neorganizovaných* (mas) a/nebo *dezorganizování organizovaných* (zájmových skupin). To je krajně nepravděpodobné a z pohledu aplikovaného v tomto textu také potenciálně (individuálně) neracionální.¹⁰

Individuální¹¹ a kolektivně racionální jednání¹² – koncept věžňova dilematu

V demokratické společnosti se v zásadě všichni aktéři shodnou na tom, že péče o veřejný zájem a kultivace veřejných statků v atmosféře předvídatelného politického a sociálního prostředí je významnou hodnotou. Legitimní instituce, politický proces tlumící konflikty a generující efektivní a konsensuální politiky, je pak demokratickým ideálem. Každý jednotlivý subjekt si však uvědomuje, že úroveň veřejné sféry – tj. nastavení jejich institucí, kvalitu procesů a vhodnost a efektivnost politik – ovlivní jen do relativně malé míry. Je třeba, aby všichni přispěli svým individuálním podílem. Jde o systém legitimizující politické jednání ve shodě s pravidly a s respektem k oprávněným zájmům jiných subjektů. Kolektivní hodnota – v tomto případě legitimní, předvídatelný a efektivní systém – může totiž existovat jen tehdy, pokud velká většina subjektů neporuší implicitní dohodu o všeobecné kvalifikované politické participaci. Jedinec nemá garanci, že jeho dílčí účast na věcech veřejného zájmu povede k zamýšlenému cíli, protože přímo neovlivní jednání ostatních subjektů. Zatímco kolektivní sféru může jednatel ovlivnit jen relativně málo, co může ovlivnit rozhodujícím způsobem je vlastní sféra soukromá. Zde jeho aktivní jednání a využití vzácných zdrojů v jeho dispozici vede k úzce zaměřenému, adresnému a hmatatelnému výsledku. Aktér proto lavíruje mezi individuálním užitkem a kolektivním zájmem. První z nich je navíc potenciálně jistý – aktér se rozhoduje o své aktivitě a proces generace užitku má pod vlastní kontrolou. Míra jeho angažovanosti v soukromé sféře může přímo úměrně odpovídat výsledku. V případě kolektivního užitku je jeho tvorba a udržování mimo jedincovu efektivní kontrolu. Vazba mezi individuálním úsilím a produkcí veřejného užitku je jen slabá. Paradoxně navíc může platit, že čím zjevnější je aktivita některých aktérů ve veřejné oblasti, tím lákavější je strategie *černého pasažéra*¹³ u mnoha jiných. Nejistota kooperace ostatních aktérů při péči o veřejné dobro proto aktivuje logiku *věžňova dilematu*.

¹⁰ V textu převážně opomíjíme rovinu střetu mezi koncentrovanými zájmy navzájem. Máme za to, že takový střet je přirozený a má se odehrávat v soukromé sféře. Pokud probíhá ve sféře veřejné, je z hlediska diskutovaných problémů druhořadé jak je tvrdý, jakými je veden prostředky, či jestli své zájmy veřejnými prostředky chce realizovat jeden či více aktérů. Politický systém je již zatížen – záměna jednoho partikulárního zájmu realizovaného přes veřejný systém za jiný nehraje klíčovou roli.

¹¹ Srov. [Buchanan, Tullock 1962: 31-37; Caplan 2007: 114 a n.].

¹² Kolektivně racionální jednání v této souvislosti asociujeme s pareto-optimální situací [Buchanan, Tullock 1962: 171 a n.].

¹³ Aktér spoléhá, že činnosti ve společném zájmu zastanou ostatní, zatímco on ušetří své zdroje pro alternativní užití. Absence jeho příspěvku navíc neznamená nutně snížení kvality veřejného užitku, protože jeho příspěvek je relativně malý a jeho absence v případě, že ostatní participují na jeho vytvoření, neznamená zásadní problém.

Tabulka 5: Věžňovo dilema.

Spolupráce – Spolupráce (2.)	Sobectví – Spolupráce (1.)
Spolupráce – Sobectví (4.)	Sobectví – Sobectví (3.)

Zdroj: Autor.

Standardní model věžňovo dilematu předpokládá dva aktéry a dvě možnosti volby. Jedná se však o abstraktní příklad, avšak jeho rozšíření na společnost a množství alternativ jednání je v našem případě snadno představitelné. *Spoluprací* máme na mysli kooperaci ve snaze generovat a kultivovat veřejné dobro. Aktér jedná tak aby maximalizoval tyto hodnoty, vybírá ty alternativy využití vlastních vzácných zdrojů, které k němu povedou. *Sobectvím* máme na mysli využití vzácných zdrojů aktérem k vlastnímu partikulárnímu užitku, a to bez ohledu na možnou neslučitelnost takového jednání s generováním společného dobra. Předpokládejme tedy, že mohou nastat čtyři varianty kombinace jednání konkrétního aktéra a jiného či dalších členů společnosti. 1) oba (všichni) spolupracují; 2) oba (všichni) nespolupracují; 3) konkrétní aktér spolupracuje ale druhý (ostatní) nikoli; 4) konkrétní aktér nespolupracuje ale druhý (ostatní) ano. Pokusíme se stručně charakterizovat jednotlivé varianty.

1. V případě oboustranné (všeobecné) spolupráce můžeme hovořit o prostředí důvěry a legitimacy, v němž je možné realizovat většinu individuálních zájmů aktérů díky důvěryhodným politickým institucím, transparentním procesům veřejného rozhodování a efektivních politik. Taková situace by mohla být charakterizována jako *pareto-optimální*.¹⁴
2. Pokud se ale konkrétní aktér odchýlí od předpokládané role politického občana a využije veškerých svých zdrojů k sledování partikulárního zájmu, zvýší pravděpodobně vlastní užitek. Vychází přitom z logiky *černého pasažéra*. Stále vnímá veřejné dobro a realizaci veřejných zájmů jako žádoucí. Má však, zato, že jeho individuální příspěvek není nutný k realizaci těchto hodnot, pokud ostatní jedná tak jak se obecně očekává (role angažovaných občanů). Jeho vlastní angažovanost sama o sobě nerozhodne o úspěchu v realizaci společných cílů, je však rozhodující pro realizaci jeho cílů partikulárních. Pokud očekává, že zdroje, které by jinak vynaložil na veřejný užitek takto vynaložit nemusí – aniž by došlo k nerealizování takového užitku – je jeho strategie (individuálně) racionální. Angažovanost by nebyla zárukou realizace veřejného užitku – a zároveň jeho neparticipace tento užitek nevylučuje. Ve hře je tak z individuálního pohledu nejvýhodnější kombinace: subjekt maximalizuje vlastní soukromý užitek a zároveň stále může dojít k realizaci toho společného v nezměněné míře. Jednotlivý subjekt nemá navíc žádnou záruku, že v případě jeho spolupráce by stejně jednali i ostatní aktéři.
3. Zatímco konkrétní subjekt spolupracuje na realizaci veřejného užitku (role politický občan), jiný aktér (ostatní aktéři) realizuje své partikulární zájmy za využití veškerých dostupných zdrojů. V tomto případě *společensky konformní* úsilí sledovaného subjektu vyjde v niveč, navíc jsou zbytečně využity zdroje, které by mohly být investovány do soukromého užitku.
4. Poslední variantou je ta, kdy *všichni* sledovaní aktéři realizují s plným

¹⁴ Paterovo optimum: situace kdy dále nelze zlepšit situaci kteréhokoliv aktéra bez toho, aby došlo ke zhoršení situace aktéra jiného.

nasazením *vlastní zájmy*. Maximalizují tak pravděpodobnost dosažení partikulárních užitek, veřejné dobro, které by sice považovali za prospěšné, ale v jehož prospěch se nerozhodli využít své zdroje, však nevznikne.

Podívejme se teď na jednotlivé varianty z pohledu společnosti i individua. Pro *společnost* je určitě nejvýhodnější (maximalizace celospolečenského užtku) varianta *všestranné spolupráce*. Realizuje se veřejné dobro a vytváří se asi i nejvýhodnější podmínky pro realizaci individuálních užitek. Situace je pareto optimální. Na opačném pólu je varianta *všeobecného partikularismu* a útěku k soukromému zájmu. V takovém případě je vytvořeno prostředí, v němž se naplno projevují strategie černého pasažéra. Ty jsou však do značné míry neúspěšné – vždyť nikdo nerealizuje veřejné dobro. Standardní rozhodovací procesy jsou obcházeny, zájmy se realizují mimo demokratickou kontrolu, projevuje se klientelismus atd. Tato varianta je společensky zjevně suboptimální. Podíváme-li se však na celý proces z perspektivy racionálního jedince, je tento výsledek pravděpodobný a systém má *vnitřní tendenci* k němu dospět.

Z hlediska *individua* je *nejvýhodnější* varianta jeho *sobectví a spolupráce ostatních*. Jeho soukromý užitek je maximalizován, o realizaci veřejného dobra se případně postarají ostatní. Následuje *druhá výhodná* varianta – *všichni spolupracují* na realizaci veřejného dobra. Tato však *není příliš reálná* – jedinec nemá žádnou garanci, že ostatní budou spolupracovat. *Nejistota veřejného* užtku tak stojí proti *jistotě* v podobě *nerealizace vlastního* užtku využitím zdrojů, které byly využity na participaci v roli politického občana. V logice věžňova dilematu je proto tato varianta z hlediska jednotlivce *neracionální*. Konkrétní subjekt nemá kontrolu nad případnou změnou této situace na variantu jím nejméně preferovanou. Tou je samozřejmě možnost, kdy ostatní realizují svůj vlastní soukromý zájem, zatímco námi sledovaný subjekt investuje své zdroje do (neúspěšné) realizace společného užtku. Ve snaze vyvarovat se této situace logicky volí *sobectví* a tedy individuálně nejvíce preferovanou variantu (v případě že ostatní realizují veřejné dobro) nebo třetí nejlepší variantu (v případě, že všichni volí racionální sobectví). Vyhne se tak v každém případě *nejméně výhodné* variantě: jeho altruismus a sobectví ostatních. Ať už ostatní hrají cokoli, strategie sobectví je výhodná – znamená první místo druhé nejlepší varianty (v případě, že druhá strana kooperuje) nebo třetí místo čtvrté nejlepší varianty (v případě že druhá strana nekooperuje). Situace *všeobecného sobectví* je tak *Nashovou rovnováhou* – žádný z aktérů nemá důvod změnit své jednání, pokud tak neučiní také další aktéři.

Tento příklad tak naznačuje, že zvláště v prostředí heterogenní a atomizované společnosti, kde jedinci disponují minimální kontrolou nad jednáním ostatních, nesledují jejich strategie a neznají jejich zájmy, logicky a racionálně zdůvodnitelně dominuje individuální péče o vlastní zájmy nad kultivací veřejného blaha. Je však třeba upozornit na to, že situace, ve které se pohybují jednotliví aktéři, je obvykle z jejich pohledu značně nepřehledná. Jednotlivé roviny (veřejná i soukromá) se mnohdy prolínají, s určitými alternativami jsou spojené často kombinace benefitů a nákladů, konkrétní strategie a jejich důsledky nejsou zřetelné či předvídatelné. To platí zejména pro jednání širokých a volně organizovaných skupin. Významnou roli pak hrají uvědoměle budované i zděděné instituce, které (díky efektivnímu nastavení nebo třeba jen symbolické a tradiční hodnotě) posouvají výsledky „her“ obvykle blíže společensky optimálnímu řešení, než by výše uvedená úvaha naznačovala. Racionální ignorace aktérů navíc snižuje pravděpodobnost trestání „podvodníků“ opakováním „hry“ – to by předpokládalo efektivní informovanost, ale také existenci zřejmých a citelných ztrát v důsledku černého pasažérství.

Koncept sady rolí – napětí tržní subjekt vs. zoon politician

Pro *moderní společnost*¹⁵ je typické, že jednotlivec vystupuje ve více rolích. Jeho projevy a výstupy jeho jednání jsou relevantní jako vstupy do dílčích sociálních systémů v rámci těchto jednotlivých rolí. Jako *občan* se jedinec účastní veřejného rozhodování a konstituování politické reprezentace, jeho artikulované zájmy jsou pak zprostředkovány politickým systémem do politiky. V oblasti *produkce* statků a služeb vstupuje stejný jedinec na trhy a ovlivňuje nabídku produktů. Zároveň jako konzument spolurozhoduje o tom, co bude produkováno či dodáváno, v jakém množství a kvalitě. Stejně individuuum pak vystupuje v roli člena *rodiny*, např. rodiče. Ve svých *volnočasových* aktivitách navštěvuje kulturní a sportovní akce nebo působí ve veřejně prospěšných občanských sdruženích. Problém, na který bychom rádi upozornili, spočívá v tom, že v moderní pluralitní společnosti neprobíhá případný konflikt jen mezi různými individui, ale také mezi jednotlivými rolemi stejného jedince. Ten samý subjekt může volit pravicovou stranu pro její program snižování daní, veřejných výdajů a pro omezování státních zásahů do ekonomiky. Stejný „zoon politician“ se ale v roli zaměstnance automobilky zasazuje pro zvýhodněné podmínky pro konkrétní domácí podnik a jeho ochranu před levnými dovozy. Zároveň v samoobsluze nakupuje takové zboží, které je při dané kvalitě nejlevnější – bez ohledu na zájmy ostatních domácích producentů. Jako rodič pak třeba považuje za velmi vhodné regulovat průmysl tak, aby nedocházelo ke zhoršování kvality ovzduší. Stejně tak nesouhlasí se snížením výše mateřské a ocenil by výstavbu nového fotbalového stadionu ve svém městě. Jednotlivci typicky střídají role, vstupují do nich za daných okolností (volební akt, výzkum veřejného mínění, návštěva supermarketu nebo fotbalového stadionu, hovory s kolegy v práci, zpracování podkladového materiálu pro úřad) reagují na podněty, formulují své preference a zájmy. Následně roli opustí, vystoupí z ní a možná se přesunou do jiné. Jednotlivé jejich výstupy jsou často vzájemně nekonzistentní. Takové jednání může být nevědomé – jako důsledek omezené racionality, neuvědomění si propojenosti jednotlivých sfér, absence potenciálu jedince pro analýzu však informací. Může se však rovněž jednat o strategii plně kompatibilní s popsávanými mechanismy omezené logiky kolektivní akce: aktér je *obecně* pro volný trh ale *konkrétně* pro podporu „své“ firmě. Na jednání můžeme pohlížet jako na strategii černého pasažéra: o ochranu životního prostředí či pomoc českému zemědělství se svým spotřebním chováním *postarají jiní* – já volím nejlevnější výrobek v dané kvalitě. Lze na něj aplikovat i logiku věžňova dilematu: postarám se o svůj zájem, ten veřejný nechť hájí ostatní. Podle této logiky je možné vykazovat „velký zájem“ a nominální angažovanost o veřejné a politické otázky. Aktér tak budí zdání herní strategie „spolupráce“ a udělal tak ze svého pohledu maximum pro posílení ochoty a pravděpodobnosti dosažení „spolupráce“ ostatních. Ve skutečnosti však hraje strategii opačnou, tedy to co nazýváme „sobectvím“.

Je námi diskutovaná převaha *soukromého* nad *veřejným* spíše výsledkem uvědomované a individuálně racionální strategie aktérů? Nebo jde o důsledek složitosti problémů a komplikovanosti veřejných-politických otázek do té míry, kterou většina jednotlivců není schopna (tj. nemá dostatečný potenciál, nikoli jen dostatečnou motivaci) zvládnout?

¹⁵ Jedná se o modelovou, ideálně typickou kategorii, která stojí v protikladu k pojmu tradiční společnost. Liší se mírou specializace a dělby práce (důsledek průmyslové revoluce) vysokou úrovní formalizace vztahů ale i určitou mírou odosobnění. V rámci tradiční společnosti bylo v námi sledované souvislosti možné i nutné vzhledem k intenzivním osobním kontaktům členů referenční komunity udržet konzistenci rolí: např. otce, hospodáře, člena farnosti, souseda atd.

Domníváme se, že např. v oblasti spotřebního chování¹⁶ lze identifikovat volby, které vyžadují (a dostávají) velkou pozornost (koupě bytu, vozu, zahraniční dovolené). Jedinci komplexně analyzují dostupné alternativy, shromažďují expertní informace a zodpovědně se snaží odhalit všechny příležitosti i rizika.

Příklad aplikace diskutovaných konceptů na vybrané problémy

Klasickou oblastí, ve které lze smysluplně uvažovat v souvislosti se sumou diskutovaných konceptů jsou *veřejné finance*. Škola veřejné volby se na tuto oblast významně zaměřuje [Buchanan 1967; Kraan 1996]. Velmi zajímavé se jeví úvahy o sestavování veřejných rozpočtů. Na základě *logiky kolektivní akce a reálné racionality* lze očekávat, že při sestavování veřejných rozpočtů – resp. jejich příjmů a výdajů hrají pro volené politiky zásadní roli zisky a ztráty hlasů s takovými benefity a náklady spojené. Základní předpoklad je následující: výdaje rozpočtu budou seřazeny od těch, které přinesou nejvíce hlasů (zavdělí se velkému počtu voličů a/nebo se jim zavdělí dostatečně intenzivně) k těm které přinesou hlasů nejméně (zavdělí se malému počtu a/nebo málo intenzivně). Příjmy rozpočtu budou oproti tomu sestaveny podle množství ztracených hlasů – tedy od těch, které povedou k rozsáhlým ztrátám po ty, které povedou ke ztrátám zanedbatelným. Lze předpokládat, že jsou to výdaje, které jsou pro politiky klíčové – jsou jedním z nástrojů dosažení úspěchu ve volbách. K nim pak následně dohledávají zdroje příjmů. Vlastní rozpočet je v tomto pojetí sestaven tak, že je nejprve odhadnut objem a typ výdajů, které nejspíše povedou k zisku dostatečné podpory a ty jsou pak realizovány od (takto) „nejefektivnějších“ po nejméně „efektivní“. K nim se následně přiřadí existující nebo nově zavedené zdroje a typy příjmů.¹⁷ Rovněž dle jejich specifické „efektivity“ [srov. Buchanan 1967: 88-98; Mueller 2003: 362; Morcol 2007: 417 a n.]. *Ideové* zakotvení strany je v takovém pojetí redukováno na *strategii*, případně tradici a symboliku.¹⁸

Vzhledem k námi diskutovaným rysům moderní společnosti lze předpokládat, že růst výdajů povede k relativně většímu nárůstu hlasů (užitek je přesně cílený a významný) ve srovnání se ztrátou jako důsledku hledání a zajištění příjmu (náklad je rozprostřený a nezřetelný). Z toho pak vyplývají jevy, jako je dlouhodobý růst míry zdanění a objemu veřejného přerozdělování. Systém rovněž směřuje k nárůstu dluhu, kdy užitek je možné distribuovat ihned (z nich přímo pramení politická podpora) zatímco náklady je možné rozložit v čase (uvědomění si dodatečných nákladů je nízké a následuje se zpožděním, organizovanost u heterogenní skupiny poplatníků je malá) [srov. např. Rowley 2004: 173 a n.; Buchanan, Congleton 1998: 85-96].

Důležitým projevem takového přístupu k veřejným financím je odtržení příjmů od výdajů rozpočtu a nákladů od užitků u konkrétních politik. Občan potom nevidí souvislost

¹⁶ Modelově např. jako analýza dvou alternativ v podobě obdobného zboží s mírně odlišnou cenou a vlastnostmi. Zde jedinec vymezuje indiferentní křivku, kombinace vlastností případně i ceny a hledá takové statky, které se nacházejí nad ní v rámci snahy o maximalizaci svého užitku.

¹⁷ Z našeho výkladu fungování moderní společnosti jasně vyplývá, proč je tak snadné provádět stimulující hospodářskou politiku deficitů v době problémů, avšak velice nesnadné deficity vyrovnávat v době růstu. V případě keynesiánské hospodářské politiky se v určitém období zdálo, že vlády konečně disponují nástrojem na řízení cyklických výkyvů. Místo toho jsme však spíše svědky silných stimulů (v krizi) a o něco menších stimulů (v konjunktúře). Místo ve střednědobé perspektivě vyrovnaných rozpočtů jsem se tak dočkali pouze snižování či zvyšování tempa zadlužování.

¹⁸ Nic z uvedeného neznamená, že ideová orientace není užitečná pro strukturování politického prostředí, ve kterém se jedinci mají potřebu orientovat. Rovněž symbolika či politická socializace má svůj nesporný význam.

mezi tím, za co a kolik platí a tím, co a kolik dostává. Navíc to, co již jednou ve veřejném prostředí získá, považuje za oprávněný nárok a nový výchozí stav, z něhož se odráží při formulaci budoucích očekávání a požadavků na politický systém. V takto fungující demokratické společnosti je proto racionální usilovat o přesunutí nákladů vlastního užitku na ostatní a naopak o rozšíření jakéhokoliv užitku, kterého požívají ostatní i na sebe. Pokud je taková strategie obecně rozšířená, nevede samozřejmě nutně k zlepšení absolutní pozice konkrétních aktérů (příjemci jsou i plátcí a to nejen nákladů svých benefitů) ale bez dalšího nárůst váhy veřejného sektoru [srov. Buchanan 1967: 11-22; 256 a n.; Peacock 1992: 31-41, 91-102].

Jiným důvodem tendence k růstu veřejného sektoru¹⁹ může být logika uvažování *soukromých firem*, které považují činnost související s *veřejným zájmem* či výkonem veřejné správy za velmi zajímavou. Do značné míry se vymaňují z rizik existujících na trhu – mají jistotu plnění ze strany objednatele, mohou získat privilegované postavení pro působení v dané oblasti (certifikace, licence). Taktika zdůrazňováním pozitivních externalit vlastní činnosti může vést ke sblížení jejich úspěchu s produkcí veřejného blaha.

Některé z diskutovaných konceptů (zejména sada rolí, omezenou racionalitu a strategii černého pasažéra) lze aplikovat také na problematiku komunikace mezi elitou (reprezentanty či zástupci) a konstituencemi. Základním nástrojem zjišťování preferencí je proces *politických voleb*.²⁰ Tento omezený komunikační nástroj nezjišťuje komplexní sadu preferencí aktéra a určitě ne s přihlédnutím k jeho několika rolím či případnému strategickému chování. Redukce komplexity, ke které dochází kvůli snižování transakčních nákladů, toto neumožňuje. Preference aktéra jsou zjišťovány v jediný okamžik. Hlasem pro agregát možných preferencí skupin voličů (politický program) některé ze stran či jí nominovanou osobnost.²¹ Vysoká míra obecnosti výpovědi vzešlé z volebního aktu zásadně snižuje význam, který mu občan přikládá. Věnuje pak málo pozornosti kompatibilitě programu s jeho preferencemi²², shodě jednání politického subjektu s programem či konzistenci programu ve všech jeho částech (racionální ignorace).²³ To že výpověď voliče je mnohdy neinformovaná a povrchní ještě neznamená, že nemůže být taktická. Z logiky našich úvah vyplývá, že občané mohou neúmyslně (sada rolí a racionální ignorace) nebo i úmyslně (strategie černého pasažéra) uvádět to co nekoresponduje s jejich skutečným individuálním postojem či jednáním. Je potom samozřejmě otázka, s jak kvalitními vstupy političtí zástupci či reprezentanti vlastně pracují. Nekonzistentnost mezi jednotlivými vstupy do systému a mezi požadavky a jednáním aktérů jasně dokumentují data získaná s dalšího obvyklého komunikačního

¹⁹ Význam veřejného sektoru v demokratických (např. jako podílu celkových vládních výdajů na HDP) rosti s určitými výkyvy po celé 20. století, a to velmi významně. V případě EU dosáhl vrcholu v roce 1995, potom došlo (v důsledku programů jako byl pakt stability a růstu) mírně snížen, aby maximální historické hodnoty opět atakoval v roce 2009 (v důsledku globální hospodářské krize) [např. Tanzi, Schuknecht 2000: 13-14].

²⁰ Např. [Brennan, Lomasky 1993: 19-31, 74-89; Mueller 2003: 296-297, 329].

²¹ Srov. [Mueller 2003: 278-280].

²² Argument, který předpokládá, že neinformovaní voliči se rozhodují náhodně (stejně pravděpodobně pro jednotlivé varianty) a volby rozhoduje menšina informovaných je velice zajímavý. Zdá se však, že ve většině případů není informovanost a angažovanost náhodně rozložena v populaci. Pakliže platí, že informované skupiny mají společné sociálně demografické znaky, neinformovaní mohou systematicky vetovat jejich zájmy bez nutnosti mít na danou otázku vyhraněný názor [Caplan 2007: 5-11].

²³ Pokud jde o otázku různé úrovně palčivosti jednotlivých témat pro voliče, aplikuje se přiměřeně úvaha diskutující vyvažovací logiku kompromisních balíčků. Každé skupině voličů je přislíbena to, co je intenzivně zajímavá. Nezkoumá se konzistence programu ani náklady spojené s realizací konkrétně zacílených slibů pro ostatní cílové skupiny.

prostředku – *výzkumů veřejného mínění*. Neinformované, nemotivované a/nebo taktické výpovědi trpí stejnými problémy nekonzistence. Průzkumem veřejného mínění je občan mnohdy vytržen ze soukromí a reaguje na otázky, ke kterým by se jinak nevyjádřil. „Odehraje“ tak roli občana: deklaruje zájem o celospolečenskou diskuzi v otázce, která jej nezajímá, či třeba označí volby za klíčovou událost, které se pak neúčastní. Dost možná tak, dříve než se vrátí ke sledování svých partikulárních zájmů, vyšle signál ostatním, že o otázky *veřejného zájmu* je potřeba se postarat.

Racionální jednání aktérů v rámci systému?

Z čeho lze usuzovat na to, že popsané projevy jsou důsledkem racionálního jednání aktérů v rámci politického systému v kontextu moderní společnosti?

Máme za to, že řada typických jevů, které dle našeho soudu vystihují reálné fungování demokratického systému, je interpretovatelná úvahami které předkládáme v naší diskuzi.

Snahy představitelů *politických stran* o nalezení mechanismů, jež by přiměly reprezentanty v legislativě k *jednotnému hlasování*, může být interpretována jako logický důsledek snahy o snížení nákladů rozhodování v demokratické společnosti. Dochází tak k posunu od participativní plurality směrem k byrokratické efektivitě. Stejná logika vede k vytěsňování skutečného *rozhodování mimo sněmovny* a to nejen do kuloárů, ale především do kanceláří *úřednického aparátu* vypracovávajícího legislativní návrhy. Jejich prosazení do politik je pak jakýmsi vládnutím v užším slova smyslu – jde o naplnění úkolu produkovat politiky. Funkce řízení společnosti je naplněna bez ohledu na fakt, že běžný občan obsahu a funkčnosti návrhů nerozumí a ani ji nezkoumá. Je vzhledem k nutnosti zvýšit efektivitu vládnutí možné něco jiného? Těžko, pokud přistoupíme na *logiku kolektivní akce*. Péče o partikulární zájem v malé organizované skupině je individuálně naprosto racionální. Jak vyplývá z diskuze tohoto problému, taková skupina se logicky pokusí získat přístup k rozhodovatelům, či těm, kdo pro ně vypracovávají příslušné návrhy politik. Ty se pak díky stranické disciplíně změní (dost možná bez detailnějšího posouzení legislativci) v politický výstup.²⁴ Partikulární užitek organizované zájmové skupiny (úředníků konzultujících s dotčenými subjekty; vlády, která potřebuje prezentovat populární výsledky své činnosti; poslanců, kteří potřebují být nominováni do dalších voleb na volitelném místě) pak dost možná převládne.

Zvláště potom tehdy, kdy důsledná *kontrola* celého procesu občanem přinese jen malý užitek ve srovnání s napřením všech vzácných individuálních zdrojů do realizace vlastních partikulárních zájmů. Starost o veřejné dobro je pak (ve výše uvedeném smyslu racionálně) přenechána ostatním. To pak podle logiky *věžňova dilematu* vede k všeobecnému útěku do *soukromé sféry*.

Pokud budeme považovat veřejný zájem za takový, který je sice nesporně v zájmu všech (je tedy „veřejný“), ale málokdo je ochoten v rámci individuálně racionální strategie investovat do takového cíle své zdroje (aktéři o něj nemají kvalifikovaný „zájem“), je *nezajímavost* veřejné sféry pro jednotlivé aktéry logická. Navíc, většina toho co je (individuálně) „zajímavé“ je realizována mimo veřejný systém.

Individuální aktéři se aktivně a soustředěně angažují v dosažení cíle nejefektivnějšími prostředky. Těmi jsou ty, které vedou nejrychleji a s relativně malými náklady k jejich

²⁴ Jak často jsou pozměňovací návrhy motivovány ochranou veřejného zájmu před partikulárním a jak často je tomu naopak?

realizaci. To zřejmě není proces demokratických voleb a politická dimenze sociálního systému. Pokud nejde v politickém systému o realizaci „zajímavých“ cílů jednotlivých aktérů, jaké funkce vlastně plní? Na průniku veřejné a soukromé sféry jsou často potichu a mimo demokratickou kontrolu realizovány partikulární zájmy a to v důsledku vychýlení systému logikou kolektivní akce a racionální ignorace. Další funkcí je potom symbolická a rituální stránka demokratického politického procesu poskytující demokratickému systému legitimitu – zde je prostor pro politické *ideje* a ideologii socializující společenské aktéry, vedoucí k relevantnímu pocitu příslušnosti k politickému národu.

Průnik obou uvedených činností – vyhovění zájmovým skupinám a zároveň aktivní podíl na demokratických rituálech – umožňuje realizaci zájmů vlastních *politikům*. Takovými jsou třeba podíl na moci, vliv na politické výstupy či vlastní hmotné zabezpečení. Prestiž spojená s úřadem či mandátem, uspokojení z hájení idejí, které považují za nosné má samozřejmě v tomto modelu rovněž své místo. Poměr jednotlivých motivů závisí na preferencích toho kterého aktéra. Podstatné však je, že nic ve vnitřní logice fungování demokratického systému nečiní z takovýchto motivací motivace primární, privilegované či nezbytně přítomné. A potažmo, nic v jeho logice nevede k tomu, že partikulární zájmy politiků jsou méně významné či a priori disfunkční. Pokud akceptujeme námi naznačené prolnutí některých diskutovaných aspektů politického systému a moderní společnosti – je tomu, zdá se, spíše naopak. Nezapomínejme, že vše co potřebuje politická strana k získání vládních pravomocí je rozšíření svého elektorátu o voliče mediána.²⁵ Voliče, který má jen povšechné informace o veřejné sféře. Pokud jimi přece disponuje, snaží se hlasovat pro takový politický subjekt, který (byť typicky nevýrazně a nevymahatelně) zvýší pravděpodobnost, že jeho zájmy budou realizovány s větší pravděpodobností a do větší míry, než zájmy jiných subjektů [srov. Vibert 2007: 86 a n.]. A to vše na základě střípků informací které volič zachytí z komunikačních kanálů, kterým věnuje alespoň nějakou pozornost. A dále, aniž by zkoumal řadu dalších okolností: míru odhodlání strany plnit program, splnitelnost či konzistenci konkrétních aspektů programu s jinými, potenciál strany realizovat deklarované cíle a podobně. Informace přitom získává z komunikačních prostředků, do nichž je vykládají profesionálové na politickou komunikaci. Informace mohou být navíc podávány tak, aby budili *zdání* konkrétnosti a zajímavosti (paradoxně) pro co nejširší skupiny voličů a naopak maskovaly nekonzistenci tak, aby (při obvyklé nízké míře pozornosti) nebyla zjevná jejich vnitřní rozpornost.

Pragmatická politiky může být rovněž interpretována jako logický důsledek větší nové demokracie, resp. nezajímavosti veřejné sféry v moderní společnosti. Zde jde v logice tohoto příspěvku o důsledek kombinace snahy o snížení transakčních nákladů, strategií v rámci logiky kolektivní akce, racionální ignorace a strategie černého pasažérství aktérů.

Jako důsledek logického a racionálního jednání lze v rámci naší úvahy interpretovat i nekonzistenci výpovědí občanů/voličů (ať už jde o volby nebo třeba průzkumy veřejného mínění). Jde buďto o racionální ignoraci – to tehdy když jsou zdroje aktérů poutány jinde než v oblasti veřejného diskurzu – nebo o vědomou strategii černého pasažérství. Důsledkem je odpoutávání veřejného diskurzu jako virtuální sféry symbolů a rituálů od reálného jednání jednotlivců. Do určité míry se samozřejmě jedná o přirozený vývoj korespondující s heterogenitou a další fragmentací jako rysu moderní společnosti.

Pokud potom používáme volební chování nebo výzkum veřejného mínění jako prostředek komunikace zadání pro činnost elit – jde o značně omezené komunikační kanály stimuluji deklarované manifestní výpovědi. Neexistuje navíc žádný mechanismus penalizace

²⁵ Odkazujeme na koncept voliče mediána, např. [Mueler 2003: 85-87].

za zavádějící výpovědi. Systém vládnutí proto (i když odhlédneme od vnitřních tlaků na modifikaci jeho fungování – lobbying, nátlak, klientelismus) dostává už na vstupu protichůdné a navíc často i povrchní vstupy. Požadavek efektivní realizace artikulovaných a agregovaných zájmů je potom nereálný a často vůči elitám i „nespravedlivý“. Není totiž důvěryhodně a vážně v zásadě ani vznesen, natož aby procesy realizace „zájmů“ byly systematicky podporovány, vyhodnocovány a kontrolovány.

Tabulka 6: Aplikace konceptů na problémové oblasti

Problém	Koncept	Vysvětlení
Posun od participativní plurality k byrokratické efektivitě	Rozhodovací/transakční náklady	Pokročilá specializace, komplexnost společnosti a jejího řízení, extrémní náklady dosažení majority
Vychýlení politik ve prospěch organizovaných zájmů na úkor širokých a heterogenních skupin (občanů)	Logika kolektivní akce	Vysoká motivace, organizovanost a koncentrovanost benefitů na straně aktivních organizovaných zájmů – nízká motivovanost kontroly politik ze strany neorganizovaných širokých skupin, které nesou rozptýlené náklady
Přesun politického rozhodování mimo demokratickou kontrolu – eroze legitimacy	Omezená racionalita – racionální ignorace	Využití omezených privátních zdrojů na realizaci partikulárních zájmů a strategie černého pasažéra ve veřejné sféře
Neakceschopnost veřejného řízení – nemožnost reformy a změny status quo	Věžňovo dilema	Posun od sociálně optimální realizace veřejného zájmu k individuálně racionální neparticipaci
Dezorientace suveréna – nekonzistentnost politik	Sada rolí	Rozporuplné vstupy do politického systému – stejní aktéři v roli „zoon politician“ a spotřebitel/producent formulují vzájemně rozporné požadavky

Zdroj: Autor.

V rámci předloženého textu interpretujeme politický systém současných demokratických států jako výsledek individuálně racionálního jednání jednotlivých aktérů. Jedná se o určitou jeho podobu, která se však v zásadních rysech liší od toho, co chápeme jako demokratický ideál. Ve vztahu k němu má nepochybně mnoho problematických prvků. Může to být fenomén označovaný za hodnotové odcizení aktérů [Linek 2010; Drulák 2012; Hloušek, Kopeček 2014], ideové vyprázdnění politiky, napětí mezi deklarovanými a skutečnými cíli různých aktérů, neschopnost elit plnit artikulované cíle a realizovat zájmy, jeho setrvačnost a strnulost v oblasti veřejných politik (systém neřeší skutečné problémy společnosti), nepřehlednost a obtížná kontrola v oblasti realizace partikulárních zájmů [Fiala 2010].

Naším cílem bylo naznačit možnosti interpretace fungování politického systému současných demokratických států prostřednictvím několika konceptů, jejichž společným výchozím bodem je racionální aktérství a metodologický individualismus. Doufáme, že se nám tímto stručným příspěvkem podařilo demonstrovat, že takový přístup má neopominutelný interpretační i explanační potenciál a není vhodné ho v diskuzi problémů současného

(českého) politického systému opominout. Chtěli bychom zdůraznit, že si uvědomujeme klíčovou roli uvedených výchozích předpokladů (metodologický individualismus) tohoto přístupu a také určitou cizorodost ekonomické teorie politiky pro politologickou diskuzi. Model racionálního aktéra je nepochybně redukcionistický, a jeho vhodnost pro interpretaci fungování politického systému je oprávněně předmětem zásadní diskuze. Je zcela legitimní odmítnout výchozí předpoklady takového přístupu jako neodpovídajícího realitě a zdůrazňovat roli např. sociálních, kulturních, ideových a hodnotových aspektů fungování systému. Stoupenci takových přístupů však čelí – podle našeho soudu – značné výzvě v podobě solidní predikční schopnosti a empirické podloženosti přístupu naznačeného v této stati. Ještě další skupina autorů se pak přiklání k tomu, že fungování společnosti – a politického systému – podle naznačené logiky racionálního aktérství a metodologického individualismu je přímo nežádoucí. Tak tomu může být proto, že výsledek je kolektivně neoptimální/neracionální (námitka přílišného redukcionismu racionálně-aktérského modelu), nebo protože je to není správné (zde se jedná o normativní diskuzi, nebo politický postoj). V této souvislosti doufáme, že předložená interpretace fungování politického systému může být zajímavým diskuzním podnětem i pro takto orientované odborníky.

LITERATURA:

- BRENNAN, G.; LOMASKY, L. (1993). *Democracy and Decision: The Pure Theory of Electoral Preferences*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-5213-3040-4.
- BUCHANAN, M. J. (1967). *Public Finance in Democratic Process, Fiscal Institution and Individual Choice*. North Carolina: North Carolina University Press. ISBN 978-0-8078-4190-7.
- BUCHANAN, M. J.; TULLOCK, G. (1962). *The Calculus of Consent*. Michigan: Ann Arbor. ISBN 978-0-8659-7218-6.
- BUCHANAN, M. J.; CONGLETON, R. D. (1998). *Politics by Principle, not Interest*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-5210-3132-5.
- CAPLAN, B. (2007). *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 978-1-40082-882-1.
- DOWNS, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper. ISBN 978-0-0604-1750-5.
- DRULÁK, P. (2012). *Politika nezájmu: Česko a Západ v krizi*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-7419-115-2.
- DVOŘÁKOVÁ, V. (2012). *Rozkládání státu: rozkrádání státu*. Praha: Universum. ISBN 978-80-242-3488-5.
- FIALA, P. (2010). *Politika, jaká nemá být*. Brno: CDK. ISBN 978-80-7325-216-8.
- GIGERENZER, G.; SELTEN, R. (eds.). (2001). *Bounded Rationality: The Adaptive Toolbox*. Boston: Massachusetts Institute of Technology. ISBN 978-0-26257-164-7.
- HAVLÍK, V., HLOUŠEK, V. (2013). Czech political parties, their functions and performance: Assessing Czech party politics. *Scientia et Societas*. S.1801-7118. ISSN 1801-7118.
- HLOUŠEK, V.; KOPEČEK, L. (2012). *Záchrana státu? Úřednické a polopolitické vlády v České republice a Československu*. Brno: Barrister and Principal. ISBN 978-80-87474-59-4.

- HLOUŠEK, V.; KOPEČEK, L. (2014). *Krise české politiky: odejde zlo s politickými stranami?*. In KUBÁT, M. *O komparativní politologii a současné české politice*. Praha: Karolinum Press. s. 23-37. ISBN 978-80-246-2479-2.
- HOLLER, M. J.; NAPEL, S. (2007). Democratic decision procedures, stability of outcome, and agent power, with special reference to the European Union. *Public Choice and the Challenges of Democracy*. Cheltenham: Edward Elgar, s. 220-234. ISBN 978-1-84720-064-8.
- KELLER, J. (2004). *Dějiny klasické sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 978-80-86429-52-6.
- KLÍMA, M. (2013). Koncept klientelistické strany. Případová studie – Česká republika. *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science*. Vol. 3, s. 215-235. ISSN 1805-9503.
- KOPECKÝ, P., MAIR, P. (2012): Party Patronage as an organizational Resource. In KOPECKÝ, P.; MAIR, P.; SPIROVA, M. (eds.) *Party Patronage and Party Government in European Democracies*. Oxford: Oxford University Press, s. 3-17. ISBN 978-0-19-959937-0.
- KRAAN, D. J. (1996). *Budgetary Decisions: A Public Choice Approach*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-5215-5867-9.
- KUBÁT, M. (2013). *Současná česká politika: co s neefektivním režimem?*. Brno: Barrister & Principal. ISBN 978-80-87474-86-0.
- LINEK, L. (2013). *Kam se ztratili voliči. Vysvětlení vývoje volební účasti v České republice v letech 1990-2010*. ISBN 978-80-7325-314-1.
- MAJONE, G. (2001). Nonmajoritarian institutions and the limits of democratic governance: a political transaction-cost approach. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*. Vol. 157, no. 1, s. 57-78. ISSN 1614-0559
- MERTON, K. R. (1996). *On Social Structure and Science*. Chicago: The University of Chicago Press. ISBN 978-0-2265-2070-4.
- MORCOL G. (ed.). (2007). *Handbook of Decision Making*. Boca Raton: Tylor and Francis Group. ISBN 978-1-40516-135-0.
- MUELLER, C. D. (2003). *Public Choice III*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-5218-9475-3.
- MUNRO, A. (2009). *Bounded Rationality and Public Policy*. Heidelberg: Springer Dordrecht. ISBN 978-1-4020-9473-6.
- NOLL, G. R. (1999). *The Economics and Politics of the Slowdown in Regulatory Reform*. Washington: AEI Press. ISBN 978-0-8447-7139-7.
- NORTH, D. C. (1990). A transaction cost theory of politics. *Journal of theoretical politics*. Vol. 2, no. 4, s. 355-367. ISSN 0951-6298.
- O'BRIEN, D. C. (1972). Modernization, order, and the erosion of a democratic ideal: American political science 1960-70. *The Journal of Development Studies*. Vol. 8, no. 4, s. 351-378. ISSN 0022-0388.
- OLSON, M. (1965). *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-6745-3751-4.
- PARDO, J. C.; SCHWARTZ, P. (eds.) (2007). *Public Choice and the Challenges of Democracy*. Cheltenham: Glensanda House. ISBN 978-1-84720-064-8.
- PEACOCK, A. (1992). *Public Choice – Analysis in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-5215-9976-4.
- ROWLEY, K. Ch. (ed.) (2004). *The Encyclopedia of Public Choice*. Dordrecht: Kluwer Academia Publishers. ISBN 978-0-7923-8607-0.

- ROWLEY, K.; TOLLISON, D. R.; TULLOCK, G. (1988). *The Political Economy of Rent Seeking*. Boston: Kluwer Academic Publishers. ISBN 978-1-4419-5200-4.
- RUBINSTEIN, A. (1998). *Modeling Bounded Rationality*. Boston: Massachusetts Institute of Technology. ISBN 978-0-2626-8100-1.
- SIMON, H. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 69, no. 1, s. 99-118. ISSN 1531-4650.
- TANZI, V.; SCHUKNECHT, L. (2000). *Public Spending in the 20th Century: A Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-66410-1.
- THOMSON, D. (1940). *The Democratic Ideal in France and England*. Vol. 3. CUP Archive, 1940.
- VIBERT, F. (2007). *The Rise of Unelected: Democracy and the new Separation of Powers*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-5218-7239-3.